

ZAGREB 1941—1945, ZBORNİK SJEĆANJA I—IV.

Izdavači: Gradska konferencija SSRNH Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga

Od 1982. do 1984. godine tiskane su četiri knjige Zbornika sjećanja Zagreb 1941—1945. Sadrže uspomene istaknutih rukovodilaca i organizatora ustanka u Hrvatskoj kao i zapamćenje manje poznatih aktivista pripadnika i simpatizera NOP-a u Zagrebu. Prve dvije knjige Zbornika sadrže sjećanja iz revolucionarne aktivnosti 1941. Ne postoji vremenska granica na osnovi koje bi se moglo utvrditi da se druga knjiga kronološki nastavlja na prvu iako se sjećanja autora Zbornika 2 pretežno odnose na događaje iz druge polovice 1941. Zbornik 1 za razliku od Zbornika 2 sadrži ipak pretežno sjećanja koja se odnose na pripreme za poduzimanje oružanih akcija u okupiranom Zagrebu, kao i događaje do rujna 1941. No, obje knjige čine cjelinu s tim što se u Knjizi Zbornika 1 donose sjećanja istaknutih revolucionara čiji su prilozi opširniji i sveobuhvatniji. U njima se opisuju sintetizirani pogledi na razdoblje revolucionarnog rada u Zagrebu 1941., dok prilozi Knjige 2 ponajviše donose opise manjih akcija koje su aktivisti NOP-a u Zagrebu poduzimali u drugoj polovici 1941. Za obje knjige može se pouzdano utvrditi da obuhvaćaju najvažnije događaje vezane za povijest revolucionarnog Zagreba 1941. Događaji o kojima autori pišu raznoliki su. Mnogi su ranije i znanstveno valorizirani. Međutim, u ovim knjigama oni se detaljno rasvijetljaju ukazujući i na one sitne podatke koji se u znanstvenim djelima ne obrađuju. Iako poneki opisuju iste ili slične događaje, među njima nema kontraverznih mišljenja. Za sve se priloge može pouzdano utvrditi da daju istinit prikaz smionih akcija znanih i neznanih ilegalaca koji su se u središtu okupiranog Zagreba, u centru ustaške NDH, rukovođeni komunistima odupirali okupatoru i domaćim izdajicama, pružajući im otpor gdje god je to bilo moguće i na razne načine. Sjećanja spomenutih knjiga obuhvaćaju događaje iz revolucionarne prošlosti Zagreba prije drugog svjetskog rata. Donose se podaci o prilikama u Zagrebu uoči okupacije i neposredno nakon nje, o stanju u organizacijama Partije i SKOJ-a, djelovanju odbora Narodne pomoći, formiranju prvih partizanskih odreda u neposrednoj blizini Zagreba, teroru u zagrebačkim zatvorima i drugo.

Sjećanja tiskana u Knjizi 2 obuhvaćaju vrste i oblike pružanja otpora (diverzije, sabotaže, oružane akcije). Pored navedenog, u knjizi se daje slika stanja u partijskim organizacijama u Zagrebu, opisuje se djelovanje odbora

Narodne pomoći, akcije skojevaca, pripadnika AFŽ i omladine. Svaka se pojedina akcija konkretizira i opisuje stanje u partijskim organizacijama u pojedinim tvornicama, uredima, ustanovama, školama, fakultetima i uličnim organizacijama.

U obilju priloga osvrnut ćemo se samo na neke.

U uvodnom dijelu Knjige 1 donosi se izvadak iz govora *J. Broza Tita* u povodu predaje Ordena narodnog heroja gradu Zagrebu 17. rujna 1975. U njemu se ističu velike zasluge Zagreba u NOR-u, što je vidljivo iz dijela govora koji glasi: »Zagreb — grad heroj — skupo je plaćao slobodu i podnio je velike žrtve. Po zatvorima širom Jugoslavije ginuli su njegovi najbolji sinovi. Više od 50.000 građana Zagreba, što predstavlja više od četvrtine njegovog stanovništva sudjelovalo je u NOP-u. Deset je tisuća poginulo. Od toga gotovo polovica kao aktivni borci, među kojima više od 4000 članova Partije i SKOJ-a.« Pored navedenog nalazi se i Titov drugi prilog u kojem piše o VIII partijskoj konferenciji zagrebačkih komunista, razdoblju revolucionarnog rada nakon 1934, osnivanju KPH i V zemaljskoj konferenciji. Posljednji prilog opisuje pripreme za dizanje ustanka. Pišući o pripremama za dizanje ustanka Tito, između ostalog, ističe kako je u to vrijeme KPJ shvatila povijesni trenutak koji je zahtijevao smjenu vodećih društvenih snaga u kojem je ona bez kolebanja preuzela povijesnu odgovornost za sudbinu naroda Jugoslavije.

U svom prilogu *V. Bakarić* piše o velikoj ulozi E. Kardelja u jačanju komunističkog pokreta u Hrvatskoj i njegovoj pomoći koju je on pružio KPH u oslobađanju od priprepaštva građanskim strankama, posebno HSS te njegovim nastojanjima da se već u prvim mjesecima ustanka mobiliziraju hrvatske mase u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

P. Gregorić piše o prilikama u Zagrebu u doba travanjskog rata i ocjenjuje držanje nekih Zagrepčana prilikom ulaska njemačke vojske u grad Zagreb.

Vrijedan prilog Knjizi 1 dali su *I. Božičević* i *A. Berus*.

Iz njihovih priloga sagledava se snaga partijskih organizacija Zagreba i odbora Narodne pomoći te njihova povezanost sa širokim slojevima Zagreba. Potresna su svjedočanstva *L. Ahmetovića*, *S. Ogrizović* i *J. Bakovića* koji pišu o zlostavljanjima i mučenjima u ustaškim zatvorima.

Obe knjige donose i obilje podataka o radu partijske tehnike i o njenoj neprocjenjivoj ulozi i zaslugama u širenju revolucionarnih ideja u pridobivanju širokih narodnih slojeva grada Zagreba za NOP.

Knjiga 2. donosi niz priloga iz druge polovice 1941., iz kojih se zaključuje da je to razdoblje revolucionarne prošlosti Zagreba bilo puno raznovrsnih akcija koje su komunisti zajedno sa simpatizerima poduzimali protiv ustaša i njemačke vojske (diverzija u zgradi pošte u Jurišićevoj ulici, napad na njemačke avijatičare i ustaške vojnike, paljenje stadiona u Maksimiru i drugo). Nosioci akcija bili su organizirani u udarnim grupama.

Obe knjige jasno ocrtavaju ilegalne uvjete rada. Iz priloga saznajemo mnogo podataka o načinu organizacije ilegalaca.

Zagreb je 1941. bio i važno središte iz kojeg su se upućivali dobrovoljci u partizanske jedinice u sve krajeve Hrvatske. U Zagrebu je postojala široka mreža punktova i javki gdje su prihvaćeni ilegalci i odakle su dobro-

voljci upućivani u partizanske jedinice. U tim akcijama posebno su se isticali partijske organizacije na željeznici. Iz opisa se saznaje o velikoj opasnosti kojoj su bili izvrgnuti akteri tih akcija s obzirom da su bili stalno pod prismotrom ustaške policije koja je često otkrivala partijske punktove i hapsila pripadnike NOP-a.

Sadržaj knjiga 3. i 4. sličan je sadržaju dviju prethodnih knjiga. I u ovim knjigama nižu se sjećanja o raznolikim oblicima otpora. Knjiga 3. opisuje uglavnom događaje iz 1942. i 1943., ali ima i priloga iz 1944. godine, a knjiga 4. objavljuje sjećanja koja se odnose na zbivanja od 1943. do oslobođenja grada 8. svibnja 1945.

Sadržaj knjige 3. može se grupirati u više dijelova, prema sadržajima koja opisuje. Ima sjećanja koja opisuju diverzije, sabotaze i oružane akcije, ali i o životu u logorima, spašavanju djece iz logora. Kao i prve dvije knjige i ove knjige nastavljaju s opisima rada partijskih i skojevskih organizacija, hapšenju i zlostavljanju u zatvorima i drugo.

Većina priloga opisuje epizode i ulogu pojedinaca u njima. Izuzetak su samo neki prilozi koji sa šireg aspekta opisuju prilike u Zagrebu u doba okupacije dajući tako donekle sintezu zbivanja tog vremena. Takav je prilog L. Ahmetovića koji daje cjelovit pregled ilegalnog rada u Zagrebu 1942. U prilogu on opisuje veliku policijsku provalu u organizacije NOP-a u Zagrebu na prijelazu iz 1941. na 1942., do koje je došlo nakon hapšenja Milana Hupertu, Marije Ankice Sertić, Joca Đakovića i Marka Simenića. Ahmetović zaključuje da je početkom 1942. partijska organizacija u Zagrebu bila vrlo proriđena, a mnoge partijske organizacije nisu imale vezu s pretpostavljenim organima.

Ivan Krajačić-Stevo piše o suradnji s I. Lolom Ribarom i Dragutinom Sailijem, vezama s višim oficirima u domobranskoj i ustaškoj vojsci, organizaciji partijskih komiteta i ćelija u redovima neprijateljske vojske, prebacivanju dr Ivana Ribara u partizane, razgovoru s komandantom Paveličeve mornarice i drugo. Njegova sjećanja pokazuju da je rukovodstvo NOP-a u Zagrebu uspjelo u relativno kratkom roku pronaći prikladne osobe u raznim vojnim formacijama ustaške NDH i to uglavnom oficira koje su privolili na suradnju s NOP-om.

Prilog *Mahmuda Konjhodžića* opisuje aktivnosti novinara (izdavanje lista »Narodna borba«) i prikupljanju raznog materijala za NOP. Izrada putnica i legitimacija bila je neobično značajna za sigurni boravak i djelatnost aktivista ilegalaca, pogotovo za njihovo slobodno kretanje gradom. O tome nam dragocjene podatke donosi u svom prilogu *J. Lukatela*.

Grupa komunista, koji su radili na željeznici, piše o prikupljanju materijala za partizane (izrada kirurških instrumenata, prihvaćanje zagrebačkih ilegalaca koje su vlakovima prebacivali na slobodnu teritoriju).

Za rad skojevskih organizacija njihovi članovi u svojim priložima navode da je početkom 1942. provedena reorganizacija borbenih skojevskih grupa. Donose se i podaci o brojnosti te organizacije (Sredina 1942. 8 mjesnih organizacija s 228 članova, 20 studentskih organizacija s 233 skojevca, 5 skupova skojevaca u srednjim školama s 436 skojevaca.) Od diverzija koje su skojevci 1942. poduzeli posebno se ističe paljenje radionice u domobranskoj autokomandi.

Vladimir Nazor u prilogu piše o odlasku u partizane, a A. Augustinčić o njegovoj ulozi u odlasku V. Nazora i I. G. Kovačića u partizane.

U knjizi 3. najpotresnija su sjećanja *Jane Koch* i *Slave Ogrizović* koje opisuju spašavanje kozaračke djece iz logora u Staroj Gradiški, Jasenovcu, Mlaci, Uštici, Gornjoj Rijeci i Sisku. Njihova sjećanja prikazuju prizore užasa i smrti, samoprijegor medicinskih sestara, liječnika i odgajateljica i veliko srce Zagrepčana, koji su u svoje domove prihvatili onemoglu djecu. (Spašeno je oko 11000 ljudi — od toga 7000 djece.)

Knjiga 4. opisuje događaje kada se u čitavoj zemlji, posebno u Hrvatskoj, rasplamsava NOB-a, i kada se stvaraju temelji današnjoj Jugoslaviji. Iz priloga je vidljivo da su spomenuti događaji snažno odjeknuli u Zagrebu. Zagreb je u to vrijeme bio rezervoar novih boraca za novoformirane jedinice NOV. U agrebu i dalje djeluju odbori narodne pomoći, formiraju se NOO; komuniste i njihove simpatizere i dalje hapse, nastavlja se rad na krivotvorenju isprava; sabotaze se i dalje organiziraju. Sve to saznajemo iz priloga tiskanih u ovoj knjizi.

Iz obilja priloga knjige 4. izdvojit ćemo samo neke.

Lepa Perović ističe da je krajem 1942. i početkom 1943. raslo antifašističko raspoloženje građana Zagreba te da su članovi Partije i dalje bili izloženi čestim hapšenjima i provalama. Trebalo je, kaže ona, zato uspostaviti okrnjenu mrežu organizacija, obnoviti komitete i obavještajnu službu. Borba se, kaže Perović, nije samo vodila ilegalnom vještinom, već i razgranatom mrežom borbenih grupa koje su se nalazile raspoređene po čitavom gradu. Komunisti su se uvlačili među ustaške agente s ciljem da ih likvidiraju. Na ulicama su gotovo svakodnevno bila puškaranja; po svim prometnicama bilo se vrlo teško kretati. Ocjenjujući uzroke čestih neprijateljskih provala u partijskim organizacijama, ističe da se to ima pripisati neiskustvu partijskih kadrova.

Opisujući odlazak Zagrepčana u partizane, *Slavko Petreković* i *Ivica Mučnjak* ističu da su u organizacijama NOP-a u Zagrebu formirani posebni organi čiji je izričiti zadatak bio organizacija opreme ljudi i raznog materijala za partizanske jedinice. Ocjenjujući život ilegalca, *M. Peršen* navodi da ilegalac nikad nije bio siguran gdje će ga dočekati neprijatelj i kako će završiti. Uvijek je, kaže on, živio u strahu. Za ulogu Zagreba u NOP-u Peršen ističe da je za Zagreb karakteristično što je u njemu postojala masovna antifašistička baza, kao rezultat dugogodišnjeg uticaja KP na stanovništvo, osobito u 1941. i 1942. kada ustaše počinju provoditi svoju strahovladu.

Važnu ulogu u revolucionarnoj prošlosti Zagreba u 1944. imao je *Norbert Veber*. Njegova sjećanja dragocjena su s obzirom na podatke koje donosi o aktivnosti partijske organizacije i organiziranosti NOO. (1944. u Zagrebu bilo je 16 partijskih ćelija i 88 članova Partije, Mjesni NOO, 4 rajonska NOO-a, 26 kotarskih NOO-a i 55 uličnih NOO-a. U svim odborima bilo je oko 235 članova vezanih uz 1440 aktivista.) Veber piše i o odjeku sporazuma Tito-Subašić u Zagrebu, agitaciji Mačekovaca, a osvrće se i na pojavu sektaštva u partijskim organizacijama. Za djelatnost Mačekovaca navodi se da su oni u to vrijeme pojačali utjecaj među domobranima koje su mislili iskoristiti za preuzimanje vlasti u pogodnom trenutku raspada ustaške vlasti. *Zena Kalođera* piše o agitaciji i propagandi u okupiranom Zagrebu i djelatnosti obavještajnog centra, a *Milan Pavić* o njegovoj djelatnosti na

prikupljanju fotografskog materijala (foto kamere, fotomaterijal, načinu prikupljanja raznog fotodokumentacijskog materijala o ustaškom teroru, (snimanje logora Jasenovac). Pavić je prikupljao i druge podatke, kao raspored bunkera u planu grada adrese ustaških i njemačkih utjecajnih ljudi (mini-stara, generala, političkih vođa) te popisivanje osoba koji su djelovali u ustaškoj propagandi. Pavić navodi da je za potrebe NOP-a uspio iz tajne arhive ustaške propagande uzeti seriju negativa o tjeranju nedužnog naroda u koncentracijske logore, o oduzimanju zlatnog nakita uhapšenima i drugih dragocjenosti, logorskim utverdama, ubijenim žrtvama i slično. Isti je snimio ulazak jedinica NOV u Zagreb.

Duško Doder, Živka Bibanović, Antun Vešligaj i Martin Kovačićek pišu o posljednjim danima u okupiranom Zagrebu. Posebno su dragocjeni podaci koje donosi Doder, a odnose se na sprečavanje miniranja javnih objekata u gradu, što su pokušali provesti Nijemci i ustaše prilikom povlačenja iz grada.

Knjige Zbornika sjećanja Zagreb 1941—1945. prezentiraju borbu u okupiranom Zagrebu od 1941.—1945. Brojnim priložima znanih i neznanih boraca, koji pričaju o osobnom prinosu u NOR-u i socijalističkoj revoluciji, rasvjetljuju mnoge detalje koji zajednički čine veliko i značajno djelo. Posebno treba istaći veliki broj autora priloga (ukupno oko 260 autora). Svaki na svoj način opisuje borbu antifašističkog okupiranog Zagreba protiv okupatora i domaćih izdajnika. Podvizi zagrebačkih ilegalaca zaslužuju divljenje jer su pod neobično teškim uvjetima ilegalnog rada neprestano bili aktivni, pružajući otpor stalno i na svakom mjestu. Takva aktivnost nije bila nimalo laka; zahtijevala je posebnu hrabrost, samoprijegor i odvažnost. Ilegalni zagrebački front bio je po mnogočemu opasniji za životu njegovih boraca nego li borba na frontovima.

Knjige obiluju divnim primjerima ljudske žrtve za opće dobro. Zbog toga ih treba čitati. Materijali su skupljeni iz više izvora iz memoarskih fondova Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Arhiva Hrvatske, Gradskog Komiteta SKH i SUBNOR-a Zagreb. Neka tiskana sjećanja već su objavljivana u dnevnom i periodičkom tisku i raznim zbornicima.

Knjige su izvrstan izvorni materijal koji pruža svakom čitatelju mogućnost upoznavanja s detaljima revolucionarne borbe Zagrepčana u toku NOB-e i socijalističke revolucije.

Franco Mirošević

SPOMENICA PROF. DRU OLEGU MANDIĆU

Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XXXI, 3—4, 1981.

U red najznačajnijih stvaratelja Hrvatske, a time i Jugoslavije — valja konstatirati već na početku — ulazi i prof. dr Oleg Mandić.

Rodio se 14. studenoga 1906. god. u Trstu, a umro je 20. svibnja 1979. u Opatiji; sahranjen je u Voloskom. Rodio se u vrlo uglednoj istarskoj obitelji — dovoljno je spomenuti Matka Mandića, urednika »Naše sloge« (vođeci list

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb